

VLUCHTIGE KENNISMAKING MET WAT EENS OVERSCHELDE WAS

OVERSCHELDE, Pays de Brabant ou d'outre Escaut, tot in de 16de eeuw ook wel Keyserreyck genoemd, was in werkelijkheid een van de vele eilandjes - A. Voisin telde er in 1826 nog zesentwintig - waaruit het Gents grondgebied in Artevelde's tijd bestaan heeft.

Het was driehoekig van vorm en begrensd door een eindje Opperschelde, een brede boog Nederschelde, de volledige Schepenenvijver en een S-vormig stuk van het Oud Scheldeken.

Behalve het eindje Opperschelde (zichtbaar vanaf de Zwaardsteeg), het komvormig beetje Nederschelde aan de voet van het Geraard de Duivelsteen en een ander stukje Nederschelde (Veerkaai) is heel die onderbroken watergrens één lange, weliswaar nuttige, maar niettemin weinig eervolle rioolpijp geworden.

Oorspronkelijk was ons Overschelde een drassig, ongezond kwartier dat pas op 29 juni 1254 door gravin Margareta van Konstantinopel en haar zoon Gwijde van Dampierre aan de stad afgestaan werd.

In hoeverre dat nieuwbakken stadsgedeelte op dat gegeven moment bebouwd en bevolkt was ?

Zonder enige twijfel zal men er talrijke moestuinen, "lochtingen" en

boomgaarden aangetroffen hebben. Bovendien had de Stadsmagistraat enkele niet onaanzienlijke plekken van die - neem gerust aan minderwaardige - meersgrond benut om er ten gerieve van de lakenhandelaars "ramen" op te stellen. Natuurlijk met het doel er pachtgelden uit te halen.

Deze laken-, droog- of spanramen dienden, zoals hun naam dat voldoende verduidelijkt, om het opgespannen vochtig gemaakt laken te laten drogen, of, zoals dat heette : "omme de goede Lieden van de Drapiers haer lakenen an te trecken".

"Raemsteden" of raamplaatsen kwam men zowat overal op het eiland tegen. Er waren er in *Huckelram*; er waren er "*ten Sticke*"; er waren er ook op "eene plaetse van erven met al den catheilen (gereedschappen), ghelaghen (onderstellen van de ramen) ende ramen (schragen) diere up staen (dus op die ghelaghen) ende gheleghen syn Overschelde an de nieuwe brughe dewelcke men eedt de Ramen". (172) (1).

Dat het getrokken-gedroogd laken ter plaatse nog andere bewerkingen onderging wordt bewezen door het feit dat het gebied gelegen tussen Huckelram en de Schepenenvijver (of daaromtrent) met de naam van "Caerden" aangeduid werd. Door "caerden" dient men te verstaan het bewerken van het laken door middel van kammen die wolkammen of wolcaerden genoemd werden.

Bewoonden de vollers die o.a. met dat "caerden" belast waren in massa het eiland ? Of kwamen ze daar maar om er hun ambacht uit te oefenen ?

Een ding is zeker : de aanhechting van Overschelde aan de stad zal ongetwijfeld de woonbaarheid van het gewezen schependom in aanzienlijke mate in de hand gewerkt hebben. (Overschelde was inderdaad voorheen een gemeente op zichzelf geweest bestuurd door een stel eigen schepenen - *scabini ultrà Scaldam* -). Hoe dan ook, alleszins vóór 1324 stichtten onze "Caerders" of vollers vlakbij de Hoyporte, dus in de "Caerden" een eigen hospitaal, geflankeerd door een kapel die toegewijd was aan het H. Sacrament en de H. Kristoffel. De huidige Kristoffelstraat herinnert aan die kapel.

Het was omtrent de Schepenenvijver dat de Broeders van de Penitentie van Jezus Christus, een minder goed bekende bedelorde, zich in 1269 kwam vestigen. Wegens de vorm van en de stof waarvan hun pijen gemaakt waren noemde het volk die kloosterlingen "Broeders vanden Zacke" of gewoonweg "Zacbroeders". Hun aanwezigheid in Overschelde schijnt maar van korte duur geweest te zijn, want hun orde werd reeds in 1274 ontbonden, waarschijnlijk door de bemoeienissen van de paus. Was der bedelmonniken passage alhier zo uitermate kortstondig, des te langer bleef die in het geheugen van de man in de straat bewaard. Inderdaad, had men geen straat naar de naam van die geestelijken genoemd ? Zacbroederstrate, een poos later omgetoverd in Sakebant, nu Apostelhuizen ? (2) En was daar, in het bereik van de Zacbroederstrate, geen "Tur ter Zacbroeders", ook "Poorten ten Zacbroeders" gehe-

ten (bedoeld werd Koepoort) ?

Inmiddels mogen we grif aannemen dat Overschelde heel vroeg grotendeels gekasseid was aangezien zelfs een van de alleronooglijkste straatjes van onze natte stadswijk dat reeds in 1324 was (3).

Het betreft het smal straatje dat de Boengartstrate verbond met de Huckelram, dat in latere tijden Korte Boomgaardstraat genoemd werd en in het geheel niet te vereenzelvigen is met de Pelikaanstraat, zoals Fris beweert.

Waarom dat straatje door de eilandbewoners en ongetwijfeld ook door de andere Gentenaars "Ersdarm" of "Hersdaerm" genoemd werd is zo maar niet uit de doeken te doen. Wegens zijn buitensporige engheid ? Of wegens zijn verregaande drekkigheid die het meer op een mestvaalt dan op een fatsoenlijke verkeersweg deed lijken ? Waarop zou per slot van rekening die buitenissige benaming anders kunnen zinspelen : ersdarm = endeldarm = aarsdarm =(in onbruik geraakt plat Gents) schijtdarm (4) ?

Moment bitte ! Overschelde was zowaar een tweede Ersdarm rijk, Deze lag waarschijnlijk in de omgeving van de Crommen Essen. Welke de ware doopnaam van dit eindje straat geweest is, is mij niet bekend. Van smalle straatjes en nog nauwere steegjes gesproken, geen nood, Overschelde was ervan doortrokken, van Noord naar Zuid, van Oost naar West; een spinneweb in het groot, of liever een authentieke doolhof.

We kunnen en willen aan de verleiding niet weerstaan ten gerieve van de meer belangstellende lezer een schets te maken - of als u wilt een proeve van een schets - van dat net elkaar doorkruisende oeroude straatjes.

Voor het tekenen ervan maakten we een dankbaar gebruik van twee plattegronden : 1° van de uit ± 1550 daterende anonieme xylografie die bewaard wordt in de Universiteitsbibliotheek;

2° van de plattegrond van G. Braun & Fr. Hogenberg "Civitates orbis Terrarum" uit 1576;

3° Plan de Gand par Goethals, 1796;

4° Plan routier de la Ville et Commune de Gand par L. de Vreese, 1799-1800.

De uit deze documenten gelichte topografische gegevens werden geënt op "Quartier du Bas Escaut, Plan d'alignement adopté par le Conseil Communal le 28 Mars 1860", interessant werkstuk waarop al de ontworpen wijzigingen van het stratennet van bedoeld kwartier aangeduid zijn.

Van de meeste straatnamen werd de oudst bekende bewijsplaats genoteerd, alsook een benaming van recentere datum en eventueel de huidige naam. Bij voorbeeld : Zacbroederstrate, 1356, later Sakebant, nu Apostelhuizen. Het spreekt vanzelf dat de opgesomde toponiemen in de regel ouder - of veel ouder - zijn dan de erachter geplaatste jaartallen. Hoofdzakelijk werd te rade gegaan bij Ch.-L. Diericx, V. Fris en

M. Gysseling.

Wat de grens van Overschelde betreft - een volmaakte watergrens - zal het volstaan erop te wijzen dat deze gekenmerkt was door haar twee verschillende waterpeilen : een hoger van de Opperschelde (de naam spreekt voor zichzelf) en een lager in de overige waters.

Alleen de Schepenenvijver was geen eigenlijke waterloop zoals zijn naam het trouwens volmondig verklaart : vijver = stilstaand water = meertje.

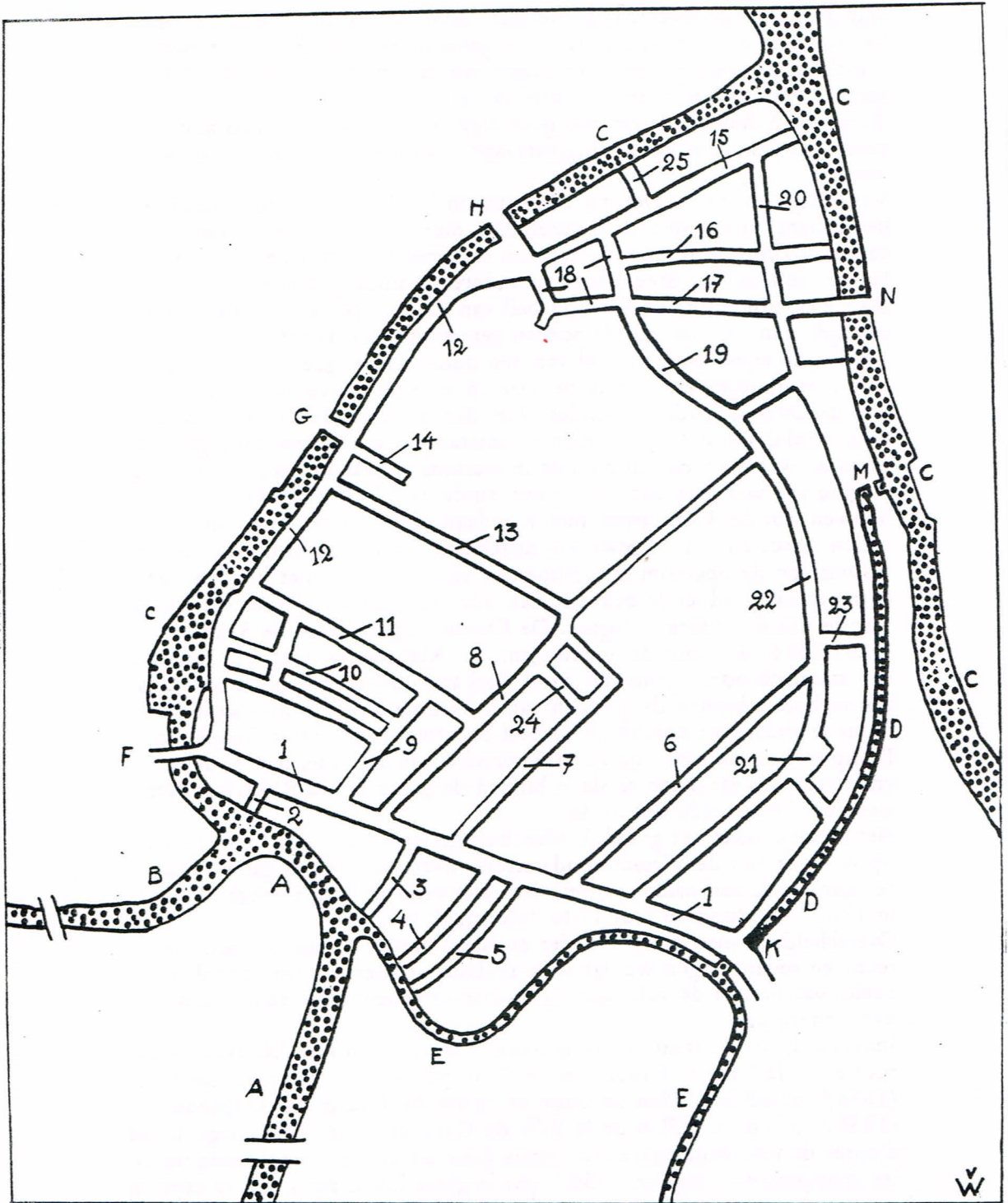
Vanaf zijn ontstaan, even na 1254, tot in het jaar 1434 stond deze (onbevaarbare) vivere slechts in verbinding met de Nederschelde, het is te zeggen vlakbij de Koepoort, een van de twee verbindingen met het Hooie, de Hooi- of Steenpoort de andere verbinding zijnde.

De vijver, uiteraard aan het laag peil van de Nederschelde onderworpen, eindigde aan de voet van de zoëven genoemde Hooipoort. Pas in 1434 werd onze vijver door middel van een onder het wegdek van de Brabantdam uitgegraven "conduite twee ende eenen halven voet weyt" (5) met de Oude Schelde verbonden. Met dezen verstande dat van het niveauverschil van het op die manier ontstane "Gar" of watering gebruik gemaakt werd om een slijpmolen in werking te stellen; natuurlijk in navolging van wat men aan het andere einde van de Brabantdam bij het bouwen van de Water(graan)molen gedaan had : de verschillende waterpeilen benutten om de gewenste drijfkracht op te wekken. Over de betekenis van de opgesomde toponiemen zullen we het niet hebben, die is mij dunkt voldoende bekend. Een uitzondering wil ik evenwel maken wat de naam "Munte" aangaat. De Franse koning Filips de Schone (1285-1314) die door de Vlamingen, lees Klauwaarts, niet ten onrechte de "muntschroder" genoemd werd, had aan de Vlaamse graaf uitdrukkelijk verboden binnen de grenzen van 's konings leen, Kroonvlaanderen, munt te slaan. Dit koninklijk verbod beantwoordden eerst Gwijde van Dampierre en na hem zijn zoon Robrecht van Bethune, met gouden en zilveren geldstukken te slaan binnen de grenzen van Rijksvlaanderen, waartoe Overschelde behoorde.

Het straatje waar het grafelijk Munthuis gelegen was, naar het schijnt op de hoek van de Vleeschhouderstrate, werd dan ook al gauw "Munte" genoemd, een naam die het vier volle eeuwen lang gedragen heeft : in 1702 " 't Muntken", in 1706 "Muntjen" (6).

Overschelde is niet alleen een der oudste kwartieren van de stad, met recht en reden mogen we dat stuk Brabant aanzien als *het* schoolvoorbeeld wat betreft de volmaakte gedaanteverwisseling die een stadswijk kan ondergaan.

Inderdaad, het volstaat een oogopslag te werpen op het "Nouveau Plan routier de la Ville et Faubourgs de Gand par A. Roothaese & Kierdorff (1826)" of op het "Plan de Gand et de ses Faubourgs par Onghena (1834)" of op het "Plan de la Ville de Gand et de ses Faubourgs dressé d'après de nouveaux matériaux revus pour les détails topographiques et les changements jusqu'en 1830" (par le génie hollandais), om te ervaren

A Opperschelde
 B Ketelvestkanaal
 C Nederschelde
 D Schepenenvijver
 E Oude Schelde
 F Braambrug, Brabantbrug of Watermolenbrug
 G Wijngaardbrug
 H Nieuwbrug
 K Hooipoort of Steenpoort met Slijpmolen
 M Koepoort of Zacbroederpoort
 N Mortierbrug

1. Brabantdam (1334), ook Keyserryck, nu Brabantdam.
2. Stovesteghe (1378), nu Zwaardsteeg.
3. Oorspronkelijke naam niet bekend, later Scheldestege.
4. Wiingaertstrate (1404), ook Wijngaertsteghe, later Oude Scheldestege (Eerstgenoemde steeg keek inderdaad naar de (Opper)schelde; de andere naar de Oude Schelde).
5. Cuperstrate (1355), Cupersteeghe (1356), later Kuyperstraet en Kleine Kuiperstraet.
6. Habeelstrate (1349), nu Abeelstraat.
7. Huckelram (1343), ook Ukelramstrate, nu Belgradedstraat.
8. Boengartstraetkin (1273), later Bogaertstraet, nu Lange Boomgaardstraat.
9. Munte (begin 14de eeuw), ook tSuetelsteghkin (1419), later Sleutelstraet.
10. Vleschhouderstrate (1468), later Kleine Beenhouwerstraet en Beenhouwerstraat.
11. Gruysberg (begin 14de eeuw), ook Grysberg.
12. Reepe (1327), nu Reep.
13. Onser Vrouwen Straete (1451), later Vrouwestraet (nog in 1800) en Lange Wijngaerdstraet, nu Seminariestraat.
14. Gheluckstraetkin (1464).
15. Veerstrate (1424), nu Veermanstraat.
16. Dorenstrate (1368), nu Doornstraat.
17. Cosyntjenstrate (?), nu Kozijntjesstraat.
18. Crommen Essen (begin 14de eeuw).
19. Vuylsteghe en Vuulsteke (1566), later Kelderstrate.
20. Mortierstrate (1476).
21. tStic (1354), nu 't Stuk.
22. Zacbroederstrate (1356), later Sakebant, nu Apostelhuizen.
23. Leen (1415).
24. Ersdarm of Hersdaerm (1324), waarschijnlijke ligging
25. Ersdarm II, veronderstelde ligging.

dat het gewezen "Keyserryck" meer dan een half millennium binnen zijn beschermende watergordel geleefd heeft zonder ook maar iets merkbaars aan zijn fysionomie te laten wijzigen.

We dienen te wachten tot de aanleg van de spoorweg Brussel-Gent en de bouw van het (eerste) Zuidstation (1837) om getuige te zijn van aanval nummer 1 op een aantal huizenblokken van ons eiland.

De ene rij krotwoningen na de andere werd tot puin verpulverd, waarna een ruim plein (het Jacob van Arteveldeplein) en een brede, kaarsrechte straat (de Keizer Karelstraat) in het leven werden geroepen.

Hoeveel straatjes en steegjes door dat hamer- en houweelwerk de pijp aan Maarten moesten geven kan de lezer liefst zelf op de vingers van beide zijn handen tellen (1837-1846).

Dat meteen een flink eind Oud Scheldeken en de algehele Schepenenvijver van de kaart geveegd werden, zeggen we zo maar terloops.

Voor een tweede maal werd Overschelde hardhandig aangepakt in de jaren '80, met name toen men het zg. ontwerp Zollikofer-De Vigne ten uitvoer bracht. Ditmaal was het de bedoeling een rechtstreekse verbinding Station-Stadscentrum (oorspronkelijk tot aan de Brabantdam, uiteindelijk tot aan de Reep) tot stand te brengen. Men begon met de Braambrug en de Watermolen af te breken en de Nederschelde vanaf die plaats tot op enkele schreden van het Geraard de Duivelsteen te overwelden (1882). Een volgende stap was het opruimen van een tweede collectie werkmanskoten. Uit de bergen steengruis, die niet alleen door de *Gruysbergkrotten* geleverd werden, verrees de (eersterangs)verkeersweg die de welluidende naam van Vlaanderenstraat gegeven werd (1883). Nieuwe vraag : Hoeveel tot op de draad versleten steegjes moesten er deze maal aan geloven ?

Bij wijze van besluit - een zinvolle conclusie is uit mijn gewild kortbondig betoog bezwaarlijk te persen - moge ik met de volgende kanttekeningen afscheid nemen van een onderwerp, dat weliswaar geenszins uitblinkt door originaliteit, maar dat desniettemin voor menig goedgunstige lezer toch wel enig nieuws zal verkondigen.

Het is wel te verstaan dat, wat de afbraak van Overschelde betreft, het bij de twee beschreven spectaculaire slopingscampagnes niet bleef.

Vanaf de oprichting van het standbeeld van L. Bauwens (1885) tot de voltooiing van de R.T.T.-kolos, die heel nakend is, al stappend over de onthulling van het Fr. Laurent-monument (1908) is wat met een paar Overscheldense huizenrijen gebeurde het sop de kool niet waard om er een dozijn woorden aan te verspillen.

Heel wat belangrijker is het te ontdekken dat Overschelde nauwelijks een handvol van zijn oeroude toponiemen heeft weten te bewaren.

Behalve de Brabantdam - dat zou er nog aan mankeren - hebben alleen de Habeelstrate, de Dorenstrate, tStick, het Boengartstraetkin, de Reepe en de Veerstrate - met een schepje goede wil - het kunnen klaarspelelen om niet van het toneel weggeveegd te worden. Wat een verschil met onze dierbare Kuip die de namen van haar straten, stegen en plei-

nen met heel wat meer respect en voorkomendheid bejegend heeft ! Wat de Schepenenvijverstraat aangaat zijn we wel verplicht te vermelden dat die feitelijk niets te maken heeft met de historische Schepenenvijver aangezien dat eindje straat wel herinnert aan een *naam* maar geenszins aan een *site*. Inderdaad *dekt* de straat niet de vijver maar integendeel een stukje Oude Schelde en dat op de manier waarop de Oude Scheldestraat - ditmaal daadwerkelijk - een brok Oude Schelde *dekt*. Ware men in 1942 niet verplicht geweest het toenmalige Statiestraatje van naam te doen veranderen (dubbel gebruik met Stationstraat) we hadden wis en zeker nooit een Schepenenvijverstraat cadeau gekregen. Om te eindigen dit nog : mocht een lezer, hij moge de zg. derde leeftijd bereikt hebben of - de gelukzak - een paar generaties jonger zijn dan de mijne, ik zeg : mocht een lezer op een verloren vacantiedag of een inhoudsloze zondag de lust hebben wat voorheen Overschelde was van Zuid naar Noord en van Oost naar West al kuierend te doorkruisen zonder de hier afgedrukte plattegrond een moment uit het oog te verliezen, proberend in het levende nieuwe het oude. dode terug te vinden, hij zal met zijn ontdekkingstocht heel wat plezier beleven en, wat meer is, ervaren dat hij bijna ongemerkt een beetje meer Gentenaar geworden is. Zoals dat met steller dezes onlangs nog gebeurd is.

M. VAN WESEMAEL

NOTEN

- (1) Jaarregister 1371-72, aangehaald door A. van Werveke in "Register op de Gentsche Stadsrekeningen, 1280-1336, p. 1301.
- (2) U ziet dat het uithangbord van een herberg het klaar kan spelen een oeroud toponiem van de baan te verdringen.
- (3) Stadsrek. aug. 1324 : Item tulpen ter kalchieden inden Ersdarm, 24 lb.
- (4) L. Lievevrouw-Coopman, Gents Woordenboek, situeert een derde Ersdarm omtrent de St.-Pietersnieuwstraat, volgens Fris het steegje dat naar de drukkerij van "Vooruit" voert.
- (5) Diericx, Mémoires, II, voetnoot p. 444.
- (6) Zr. Agnes Vanmaldeghem, Drie eeuwen onderwijs in Gent, in Heemk. Kring, De Oost-Oudburg, 1973-1974, p. 40.

OVER ENKELE REGLEMENTEN UIT HET BEGIN VAN DE 19de EEUW IN VERBAND MET HET BROOD

Het verbruik van brood is vermoedelijk in de laatste twintig jaar merkbaar gedaald; een aantal bakkerijen hebben hun deur gesloten, dit omdat de bakker te oud werd of het beroep hem te zwaar woog, of ook nog omdat hij geen personeel meer kan aanwerven. Andere bakkers bakken nog zelf enkel wat kleingoed en het brood, dat ze verkopen, komt van grote broodfabrieken. Ook het brood is van uitzicht veran-